

Średniowiecze

Europejska muzyka średniowieczna jest w dużym stopniu związana z filozofią chrześcijańską i liturgią kościelną

Granice średniowiecza nie są ściśle ustalone, umownie za tę epokę uznaje się okres pomiędzy upadkiem Cesarstwa Zachodniorzymskiego a rozkwitem idei humanistycznych, czyli początkiem renesansu. W przybliżeniu zatem jest to okres od roku 476 do końca XIV wieku. Muzyka w tym czasie w większości powstawała anonimowo, zgodnie z przeświadczeniem o małości człowieka i wielkości Boga, dlatego znamy obecnie bardzo niewiele nazwisk ówczesnych kompozytorów.

Muzyka w średniowiecznej Europie miała bardzo wysoką pozycję społeczną i uważana była za naukę. Już w V wieku Marcjaniusz Capella (ok. 410–439 r.) w dziele *De nuptiis Philologiae et Mercurii* zaliczył muzykę do elitarnego grona siedmiu sztuk wyzwolonych (*septem artes liberales*), do grupy nauk matematycznych (*quadrivium*). Teoretyk muzyki (nazywany *musicus*) zajmował w hierarchii społecznej znacznie wyższą pozycję niż muzyk i kompozytor (*cantores*), których uważano jedynie za rzemieślników. To właśnie traktaty teoretyczne są dziś głównym źródłem wiedzy o muzyce tamtych czasów.

Średniowieczni muzycy grający na instrumencie podobnym do podwójnego klarnetu, autor nieznany

Mapa myśli

We wczesnym okresie średniowiecza (do 1150 roku) dominowała muzyka liturgiczna, głównie tzw. [chorał gregoriański](#) (zwany też monodią gregoriańską), czyli repertuar jednogłosowych śpiewów liturgicznych kościoła rzymskokatolickiego. Chorał zrodził się z wielu tradycji — muzyki synagogałnej, bizantyjskiej i greckiej. Były to psalmodie, [antyfony](#), [responsoria](#) a także [hymny](#), [sekwencje](#), tropy, wykonywane podczas nabożeństw i tzw. godzin kanonicznych przez mężczyzn bądź chłopców śpiewających *a cappella* (czyli bez [akompaniamentu](#)). Mistrzami tego repertuaru byli mnisi Notker Balbulus, Tuotilo, Ratpert działający w klasztorze w St. Gallen (dzisiejsza Szwajcaria) oraz słynna mniszka i kompozytorka [Hildegarda von Bingen](#) (1098–1179).

Najwcześniejsze przykłady [śpiewów wielogłosowych](#) znamy z traktatów teoretycznych datowanych na koniec IX wieku (Johannes Scotus Erugena *De divisione naturae*, Anonim *Musica Enchiridis* i *Scholica Enchiridis*), co sugeruje, iż w praktyce śpiew wielogłosowy pojawił się jeszcze wcześniej. Głównym gatunkiem wczesnej muzyki wielogłosowej było [organum](#), pierwotnie komponowane bardzo schematycznie poprzez zdwajanie śpiewu zaczerpniętego z monodii gregoriańskiej. W wieku XI w klasztorze St. Martial i na całym terenie Akwitania ([polifonia](#) akwitańska) obserwujemy rozwiniętą już postać organum, tzw. organum melizmatyczne, z samodzielnie prowadzonymi liniami melodycznymi i szczególnie rozwiniętą partią górnego głosu. Szczyt rozwoju gatunku organum przypada na twórczość szkoły Notre Dame.

W X wieku pojawia się także jednogłosowa twórczość pozaliturgiczna, komponowana i wykonywana w języku łacińskim przez wagantów, czyli wędrownych żaków i kleryków. Ich poezja miała często charakter swawolny. Twórczość tego nurtu odnajdziemy m.in. w zbiorze *Carmina Burana* (ok. 1230 r.).

Okres dojrzałego średniowiecza to koniec XII stulecia i wiek XIII. W muzyce XIII wieku, określanej mianem *ars antiqua*, wykształciła się rytmika modalna. Głównymi uprawianymi gatunkami były organum i [motet](#), a także *conductus (versus)* i klauzula. W szkole Notre Dame uprawiano monumentalne dwu-, trzy- i czterogłosowe organa w technice organalnej i dyskantowej oraz klauzule. Głównymi twórcami szkoły byli Leoninus, twórca *Magnus Liber Organi* (repertuar zachowany m.in. w rękopisach *Wolfenbüttel*, *Laurenziana*) i [Perotinus](#), tworzący czterogłosowe organa i klauzule. W przeciwieństwie do bardzo rozbudowanych organów, XIII-wieczny [motet](#) (przykłady m.in. w zbiorach *Codex Montpelier* i *Codex Bamberg*) był krótką formą, powstałą z klauzuli, najczęściej trzygłosową, bardzo samodzielną w prowadzeniu głosów, co wynikało z

koegzystencji w utworze różnych tekstów w języku łacińskim lub francuskim, bądź też w obu tych językach jednocześnie. Treść motetów była zarówno religijna, jak i świecka (także erotyczna). Twórcy — zgodnie z przyjętym zwyczajem — pozostawali najczęściej anonimowi, a do nielicznych, których znamy z nazwiska, należy Pierre de la Croix (ok. 1290 r.).

Od połowy XII wieku rozpowszechniła się we Francji jednogłosowa twórczość świecka poetów-muzyków, zwanych trubadurami (od ok. 1100 r.) i truwerami (od połowy XII w.). W wyrafinowanych dialektach (*langue d'oc* i *d'oïl*) tworzyli oni proste formy muzyczne (*canso*, *vers*), zróżnicowane pod względem treściowym (m.in. *alby*, *sirventes*, *plantus*). Truwerzy wykształcili ponadto formy słowno-muzyczne o ustabilizowanej budowie (tzw. formie *fix*) — *rondeaux*, [ballady](#) i *virelai* — które w następnych wiekach stały się podstawowymi formami wielogłosowej muzyki świeckiej. Twórczość trubadurów i truwerów dała impuls do rozwoju twórczości świeckiej w językach narodowych we Włoszech, Hiszpanii, Niemczech.

W opozycji do XIII-wiecznej *ars antiqua*, francuska muzyka wieku XIV określana była mianem *ars nova*. Twórczość włoską tego czasu nazywano *trecento*. W tym okresie wykształcił się system rytmiki menzuralnej.

We Francji uprawiano motet izorytmiczny, wielogłosowo opracowywano formy świeckie (*balladę*, *virelai*, *rondeaux*), pojawiały się też pierwsze wielogłosowe opracowania części mszalnych. Głównymi rękopisami przekazującymi twórczość tego okresu są kodeksy *Ivrea* i *Apt*. Dominowały kompozycje trygłosowe. Do najwybitniejszych kompozytorów tego okresu zaliczyć należy twórcę motetu izorytmicznego [Philippe'a de Vitry](#) (1291–1361) oraz [Guillaume'a de Machaut](#) (ok.1300–1377).

W muzyce włoskiej XIV wieku dominowała twórczość dwugłosowa. Uprawiano przede wszystkim gatunki muzyki świeckiej: [madrygał](#), *caccię* i *balladę* (odpowiednik *virelai*). Twórczość włoskiego *trecento* zachowała się między innymi w kodeksach *Squarcialupi* i *Rossi*. Wśród kompozytorów poczesne miejsca zajmują Jacopo da Bologna (ok.1340–1386) i Francesco Landini (ok.1325–1397). Pod koniec wieku, pod wpływem twórczości francuskiej, częściej stosowano we Włoszech trygłos, sporadycznie opracowując także części [mszalne](#) i motety (Johannes Ciconia).

Przełom wieku XIV i XV charakteryzuje styl manierystyczny (okres *ars subtilior*). Zniekształceniom uległ sposób zapisu kompozycji (kompozycje o treści miłosnej zapisywano w kształcie serca, a [kanony](#) na planie koła) oraz metroritmika. Uprawiano znane wcześniej formy i gatunki muzyczne. Do najwybitniejszych twórców tego okresu – zarówno włoskich, jak i francuskich – należą Anthonello i Philipoctus da Caserta, Matteo da Perugia, Jacob Senleches, Baude Cordier.

dr Irena Bieńkowska

Utworki okresu średniowiecza do posłuchania w [Kanonie Muzykoteki Szkolnej](#).

Ciekawostki

W średniowieczu posługiwano się notacją neumatyczną. Początkowo był to zapis bezliniowy (*cheironomiczny*), pozwalający rejestrować jedynie ogólny przebieg melodyczny, nie zapisując ani precyzyjnej wysokości dźwięku, ani jego rytmu. Dopiero ok. roku 1030 [Guido z Arezzo stworzył notację liniową](#) (*diastematyczną*), która wprowadziła linie na oznaczenia dźwięków *c* i *f*, jednak zapis rytmu był nadal niemożliwy. Dopiero ok. 1175 roku zaczęła rozwijać się notacja modalna, a z niej menzuralna (od ok. 1280–1300 r.), w której poszczególne znaki graficzne (główne: *longa* i *brevis*) miały już swoją określoną wartość czasową. Notacja menzuralna stała się punktem wyjścia dla współczesnej notacji muzycznej.

W średniowieczu muzyka wokalna miała większe znaczenie niż wokalno-instrumentalna i instrumentalna, a większość używanych w tym okresie instrumentów wywodziła się ze [starożytności](#). Do najbardziej popularnych należy zaliczyć harfę, liry (też korbowe), [lutnie](#), [fidel](#) (rodzaj [skrzypiec](#)), flety, piszczałki stroikowe (np. szałamaja), [organy](#), portatyw, różnego rodzaju [dzwonki](#), trąby i rogi.